

БІБЛІЯТЭКА ПРАФЕСАРА ПЛАТОНА ЖУКОВІЧА Ў ФОНДАХ НАЦЫЯНАЛЬнай БІБЛІЯТЭкі БЕЛАРУСІ

Нетры кнігасховішчаў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі дагэтуль утрымліваюць тайны і загадкі, звязаныя з мінулым бібліятэкі, асаблівасцямі фарміравання яе фондаў і з гісторыяй краіны ўвогуле. Лёс кніг заўсёды, з моманту іх узнікнення, быў цесна звязаны з ідэалогіяй і палітыкай дзяржавы. Кнігі захоўваліся на лепшым месцы ў доме – і гарэлі ў полымі вогнішчаў на гарадскіх вуліцах, называліся “лепшым падарункам” – і зачыняліся ад масавага чытача за масіўнымі дзвярыма бібліятэчных “спецхранаў” як непажаданыя і нягодныя. Як паказвае вопыт сярэднявечных манастырскіх бібліятэк, адлюстраваны ў знакамітым рамане італьянскага пісьменніка Умбэрта Эка “Імя ружы”, нават клопат пра збіранне і захаванне кніг можа на самай справе быць бліжэй да іх мэтавага пахавання. Таму важнай рысай сучаснага грамадства з’яўляецца, на наш погляд, імкненне да інфармацыйнай паўнаты, г.зн. да паўнаты ісціны ў дыялектычным, часам драматычным разгортванні...

Вядома, што ў часы першапачатковага фарміравання фондаў нашай бібліятэкі ў 1921–23 гг., у пару рэарганізацыі яе з Універсітэцкай у Беларускаю дзяржаўную і універсітэцкую бібліятэку згодна з Пастановай СНК БССР ад 15 верасня 1922 г.¹ былі набыты прыватныя бібліятэкі-калекцыі вядомых вучоных, у тым ліку акадэміка Я.Ф.Карскага (па славянскай філалогіі і беларускай літаратуры і мове, каля 4000 кніг) і прафесара М.А.Янчука (па этнаграфіі і беларускай літаратуры, каля 3500 кніг)². Бывае, згадваецца ў гэтым кантэксце і прозвішча прафесара П.М.Жуковіча, але пра яго бібліятэку (тэматыку кніг і іх колькасць) ніякіх звестак звычайна ў артыкулах ці аглядах не падаецца.

Вядома, не ўсе кнігі з пазначаных бібліятэк-калекцый захаваліся ў нашых фондах, якія шмат пацярпелі ў часы Другой сусветнай вайны ў сярэдзіне ХХ ст. (яна была, безумоўна, яшчэ і вайной культур, а кнігі – воінамі і нявіннымі цывільнымі ахвярамі гэтай вайны: іх гэтаксама бралі ў палон і вывозілі вагонамі на Захад...). Але і цяпер дзе-нідзе ў каталожных скрынках галоўнай бібліятэкі Беларусі сустракаюцца даваенныя карткі са старадаўнімі надпісамі фіялетавым чарнілам, на якіх уверсе, дзе павінен быць шыфр кнігі, стаяць літары “БК” і “БЯ” з адпаведнымі лічбамі. Што значыць: “Бібліятэка Карскага” і “Бібліятэка Янчука”³. (Зараз многія старыя карткі ў нашых каталогах замяняюцца на сучасныя, з друкаванымі літарамі, і да таго ж маюць свае аналагі ў электронным каталогу, які ствараецца ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі з пачатку 1990-х гг.. Але шыфры з літарамі “БК” і “БЯ” на кнігах па-ранейшаму засталіся, і захоўваюцца гэтыя выданні ў аддзеле рэдкай і старадрукаванай кнігі). Бібліятэка Жуковіча такіх “знакаў” не мае, яе не вывучаюць, пра яе амаль не ведаюць.

Мэтай нашага даследавання быў пошук інфармацыі па гэтым пытанні, саміх кніг з прафесарскай бібліятэкі (хаця б яе фрагментаў) і абагульненне ўсяго, што нам стала вядома пра гэты кнігазбор і яго былога гаспадара.

На “сляды” бібліятэкі Платона Жуковіча мы натрапілі ў 1999 г. у час вывучэння шляхоў, па якіх маглі б трапіць у нашу бібліятэку кнігі, звязаныя з прозвішчам пісьменніка і этнографа Аляксандра Ельскага⁴. Логіка пошуку “дзеля блізкіх і прышласці” прывяла нас проста да паліч кнігасховішча аддзела беларускай літаратуры, і намі быў выяўлены цэлы комплекс даволі аднатыпных па тэматыцы кніг, з падобнымі пераплётамі і каляровымі палосамі на карашках тонкіх брашур. Многія з гэтых выданняў (прыкладна, кожная дзесятая кніга) мелі дароўныя надпісы прафесару П.М.Жуковічу. Гэта быў пачатак: і здагадка, і скарб, і выклік адначасова!..

Некалькі важных слоў пра асобу прафесара Платона Жуковіча. Платон Мікалаевіч Жуковіч нарадзіўся ў 1857 г. у м. Пружаны Гродзенскай губерні, у сям’і святара і патомнага

¹ Германовіч І.С. Фарміраванне фондаў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі // Бібліятэка і грамадства. Мн., 1993. С. 34.

² Нацыянальная бібліятэка Беларусі: 1922–1992. Мн., 1992. С. 191–193.

³ Из истории белорусской библиографии и книжных фондов. Мн., 1979.

⁴ Сільнова Л. Ельскі. Ельскага. Ельскаму... // Дзеля блізкіх і прышласці. Мн., 1999. С. 76–85.

двараніна. У 1871 г. скончыў Кобрынскае духоўнае вучылішча, у 1877 г. – Літоўскую духоўную семінарыю і Пецябургскую духоўную акадэмію ў 1881 г. З 1891 г. ён выкладаў у Пецябургскай духоўнай акадэміі, займаўся даследамі рэлігійных адносін у Рэчы Паспалітай і вывучаў палітыку Расіі ў Беларусі пасля падзелу Рэчы Паспалітай. У сваіх навуковых працах ён падымаў пытанні “как отразилась на жизнь Западной Руси соединение с Русью Великодержавной”⁵. Біёграфы адзначаюць, што П.Жуковіча “нікогда не покидал интерес к высшему просвещению Западного края, мечта о высшем учебном заведении в нем”⁶.

Падобна свайму старажытнагрэчаскаму цэзку Платону Афінскаму, які заснаваў у 387 г. да Н.Х. філасофскую школу – Акадэмію ў садах Акадэма непадалёку ад Афін і прыцягнуў да вучобы ў ёй шмат маладых таленавітых людзей, так і Платон Жуковіч “шмат часу аддаваў кіраўніцтву студэнцкімі сяместравымі і асабліва курсавымі працамі”⁷, праз яго рукі прайшло звыш 100 кандыдацкіх прац, ён напісаў каля 50-ці рэцэнзій і водгукаў на навуковыя працы па гісторыі. Як сведчыць яго вучань, вучоны Канстанцін Харламповіч, гэта быў “чалавек дзіўнай душэўнай красы, лагоднасці, дабрыні і аптымізму”; як настаўнік і апякун маладых вучоных паважаны прафесар “вызначаўся поўнай даступнасцю ў паводзінах” і “заўсёды быў гатовы дапамагчы не толькі парадаю, падказкаю, але і кнігаю, часам патрэбнаю архіўнаю цытатаю”⁸. У 1885 г. Жуковіч прачытаў прамову аб святых першанастаўніках Кірыле і Мяфодзіі ў Літоўскай духоўнай семінарыі⁹. Пасля закрыцця Пецябургскай духоўнай акадэміі Платон Жуковіч працаваў у Дзяржаўнай Публічнай бібліятэцы імя М.Я.Салтыкова-Шчадрына ў неспакойным рэвалюцыйным “горадзе Пятра”. У 1919 г., у апошні год свайго жыцця вучоны складаў для Беларускага вольна-эканамічнага таварыства, ганаровым членам якога ён быў, бібліяграфію Беларусі¹⁰.

Мы знайшлі таксама каштоўныя звесткі пра тое, што П.Жуковіч “браў удзел у арганізацыі мінскага універсітэта, у якім, між іншым, перазахоўваецца цяпер бібліятэка Пл. М-ча; яе перадала туды ўдава нябожчыка”¹¹.

Агульная колькасць выяўленых за гэты невялікі час кніг з бібліятэкі прафесара Платона Жуковіча – каля 50 адзінак.

Па тэматыцы і тыпах выдання гэта навуковыя манаграфіі па гісторыі “Заходняй Русі” (тэрмін, які выкарыстоўваў Платон Жуковіч), артыкулы з перыядычных выданняў (асобныя адбіткі ў выглядзе брашур або проста старонкі з часопіса, склееныя ці пераплеценыя ўручную), матэрыялы да біяграфіі асобных дзеячаў царкоўнай гісторыі і асветы, матэрыялы да гісторыі навучальных духоўных устаноў Беларусі, апісанне манастыроў, рукапісаў і нявыдадзеных кніг, рэцэнзіі, водгукі на публікацыі, інструкцыя па збору помнікаў народнай творчасці і іншыя.

Сярод аўтараў выяўленых кніг – Баброўскі П.В. (1832–1905, гісторык і этнограф), 2 адзінкі; Будзіловіч А.С. (1846–1908, філолаг, гісторык і педагог), 1 адзінка; Гаручка Платон (біяграфічныя звесткі пра яго не выяўлены, акрамя таго, што ён вучыўся ў Пецябургскай духоўнай акадэміі і ў 1899–1906 гг. быў псаломшчыкам у Штутгарце), 6 адзінак; Дзікоўскі М. (звестак няма), 1 адзінка; сам прафесар Платон Жуковіч, 9 адзінак кніг; Лапа І.І. (1869–1944, гісторык), 4 адзінкі; Мілавідаў А.І. (1864–?, гісторык і археограф), 1 адзінка; Пяньковіч Н.(?) (звестак няма), 1 адзінка; Рункевіч С.Р. (1867–?, гісторык рускай царквы, асветнік), 2 адзінкі; Харламповіч К.В. (1870–1932, гісторык і педагог), 3 адзінкі; Чыстовіч І. (1828–1893, доктар багаслоўя), 1 адзінка; Ельскі А. (1834–1916, гісторык, этнограф, краязнавец, пісьменнік, перакладчык і публіцыст), 1 адзінка (з дарчым надпісам знакамітага аўтара П.Жуковічу: "Przy uśałowaniu Jego ręki kapłańskiej pełen czci dla Jego osoby przesyła pracę niniejszą AJ", што ў

⁵ Тураева Е.Ф. П.Н.Жуковіч // Дела и дни. 1920. Кн. 1. С. 598.

⁶ Тамсама, с. 11.

⁷ Харлампович К. Платон Николаевич Жукович: (Биогр. нарис). Б.м., б.г. С. 2. Переклад цытат з укр. наш.

⁸ Тамсама, с. 11.

⁹ Тураева, с. 599.

¹⁰ Тамсама.

¹¹ Харламповіч, с. 10.

перакладзе з польскай мовы значыць: "Цалуючы Яго свяшчэнную руку, поўны пачцівасці да Яго асобы, дасылае працу сённяшняю АЕ").

Сучасныя інвентарныя нумары, што стаяць на знойдзеных кнігах і якія ў большасці сваёй супадаюць з лічбамі шыфраў кнігасховішча адзела беларускай літаратуры Нацыянальнай бібліятэкі (г. зн. з'яўляюцца першымі і часцей за ўсё адзінымі экзэмплярамі выдання ў нашым фондзе), можна размясціць па гіпатэтычнай лініі "восі часу" X у парадку ўзрастання нумароў, і тады яны размяркуюцца па ёй наступным чынам: 434, 439, 441, 447, 2165, 2168, 2176, 2179, 2186, 2187, 2192, 2194, 2195, 2200, 2203 і г.д. Самы вялікі інвентарны нумар – 13273.

У сярэдзіне пераліку ёсць цэлы комплекс, які мае блізкія па значэнню нумары. Намі было прагледжана каля двухсот пяцідзесяці кніг на гэтай паліцы ў кнігасховішчы, да якой прывялі нас год таму пошукі, звязаныя з даследаваннем кнігі з аўтографам Яна Гіжыцкага Аляксандру Ельскаму на кнізе: *[Giżycki, Jan.] Spis szkół w Grodzieńskiej gubernii na początku XIX wieku*. Poznań, 1885, з інвентарным нумарам 2090 і, самае каштоўнае, з пячаткай "Biblioteka i muzeum Starożytności Aleksandra Jelskiego w Zamościu" на тытульным аркушы. Тады і выявілася, што шмат з кніг на гэтай паліцы маюць дароўныя надпісы прафесару Платону Жуковічу. Была выказана гіпотэза, што перад намі – фрагмент асабістай бібліятэкі Платона Жуковіча альбо бібліятэкі ўстановы, дзе ён працаваў¹².

Кнігі, інвентарныя нумары якіх знаходзяцца на нашай "восі часу" нібы па-за межамі комплексу № 2080–3320, былі знойдзены раней выпадкова (і ўзяты на ўлік) альбо выяўлены ў час непасрэднай работы над складаннем бібліяграфіі прац П.Жуковіча, якія ёсць у наяўнасці ў фондах нашай бібліятэкі, а таксама спіса літаратуры пра яго жыццё і творчасць (Personalia). Частка кніг, якія належаць пярэму самога Жуковіча, таксама, як выявілася, пазначана надпісамі на тытульных аркушах ці вокладках "Бібл. проф. Пл.Н.Жуковіча", літарамі "ПЖ" фіялетавым ці сінім алоўкам (але заўсёды адным почыркам) і пячаткай "Библиотека Белорусского Вольно-Эконом. Общества"¹³.

Цікава, што на многіх знойдзеных намі кнігах захаваліся і старыя даваенныя інвентарныя нумары – тыя, з якімі кнігі паступілі да нас у фонды ў самым пачатку 1920-х гг. Усе яны – меншыя па колькаснай вартасці за пасляваенныя гады (пачатак 1950-х гг.). І калі размясціць першыя ў выглядзе дадатковых над сучаснымі інвентарнымі нумарамі (434, 439, 441 і г.д.), дадаўшы нашаму бачанню, "графічнай карціне" бібліятэкі новае вымярэнне – "вось інвентарных нумароў" Y, мы атрымаем наступны ланцужок лічбаў, які ў самым пачатку нібы перакрыжоўваецца з першым. Гэта таямнічае месца, дзе існуе вялікі разрыў у колькаснай вартасці пасляваенных інвентарных нумароў са старымі, у той час як у іншых месцах нумары павялічваюцца больш-менш раўнамерна... Магчыма, частка кніг з бібліятэкі Платона Жуковіча загінула ў часы вайны альбо трапіла ў іншыя бібліятэчныя фонды, распалася на фрагменты. А так хацелася б, каб яна засталася цэласнай! У нас ёсць жаданне рэканструіраваць, аднавіць бібліятэку мысліцеля і рупліўца і больш-менш поўны каталог.

Выяўленыя цяпер кнігі, пастаўленыя па гадах выдання, таксама маюць пэўны разбег: ад 1882-га (*Чистович И. Очерки истории западнорусской церкви. СПб., 1882. Ч. I.*) да 1915-га года (*Жукович Б. Сообщение об Архиве западнорусских униатских митрополитов. Пгр., 1915* і выданне: *Пятидесятилетие Высочайше утвержденной Комиссии по разбору и описанию архива Святейшего Синода 1865–1915: Ист. записка. Пгр., 1915*).

Парадкавыя нумары кніг (верагодна, іх пісаў той, хто рыхтаваў кнігі для перадачы ў пэўны бібліятэчны фонд ці прымаў іх на баланс; малаверагодна, што сам П.Жуковіч) стаяць на кнігах у канцы кожнага надпісу "Бібл. проф. Пл.Н.Жуковича": 474, 517, 519, 525, яны суадносяцца ў факце свайго перарывістага павелічэння з павелічэннем нумароў гэтых кніг у інвентарнай кнізе НББ, як даваеннай (1920-я гг.), так і пасляваеннай. А нумары, якія стаяць на тытульных аркушах і вокладках каля літар "ПЖ", не суадносяцца з нашымі інвентарнымі нумарамі, павялічваюцца неадпаведна. Магчыма, яны паступілі да нас у іншы час і з іншых крыніц.

¹² Сільнова, с. 84.

¹³ Сучаснае напісанне назвы таварыства на беларускай мове мае выгляд: Беларускае вольнаэканамічнае таварыства. (Прыводзіцца па выданні: *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6-ці т. Мн., 1993. Т. 1. С. 351*).

Аўтары дароўных надпісаў паставілі іх на сваіх жа кнігах – плёне працы душы, волі і розуму ў пэўны адрэзак часу (у адрозненне ад сучаснай традыцыі падпісваць у падарунак любыя набытыя кнігі, асабліва ў дзіцячай практыцы).

Платону Жуковічу дарылі кнігі такія аўтары, як Гаручка П. (6 дароўных аўтографаў), Лапа І.І. (4), Баброўскі А.А. (2), Рункевіч С. (2), Харламповіч К. (2), Будзіловіч А.С. (1), Дзікоўскі М. (1), Мілавідаў А.І. (1), Пянькевіч Н. (1), Ельскі А. (1).

Адзін дароўны надпіс (А.Ельскага) выкананы на польскай мове, усе астатнія – на рускай.

Па сваім зместу ўсе дароўныя аўтографы даволі лаканічныя і аднатыпныя, напрыклад: “Высокочтиму Платону Николаевичу Жуковичу от С.Рункевича. 1893” на кнізе *Письма к разным лицам преосвященного Виктора Садковского, первого Минского архиепископа / Сост. и объяснены С.Г.Рункевичем* (Мн., [1892]?) альбо “Многоуважаемому Платону Николаевичу Жуковичу. На память от автора. 1 января 1888 г.” на кнізе Баброўскага В. *Судьба Супрасльської рукописи* (СПб., 1887). Хаця ў некаторых ёсць і даволі цікавыя элементы, напрыклад, у тэкстах дароўных надпісаў П.Гаручкі пазначаны даты па юліянскім і тут жа па грыгарыянскім календары і яго часовае месцажыхарства – горад Гага: “Глубокочтиму профессору Платону Николаевичу Жуковичу от автора. 15/28 февраля 1902. Гага” на кнізе *Материалы для биографии преосвященного Георгия Конисского и истории белого духовенства Могилевской епархии* (Могилев, 1901).

Па гадах выдання 21 кніга, якая дарылася, размясцілася ў прамежку часу ад 1887-га (Баброўскі, кніга ўпаміналася вышэй) да 1914-га г. (*Литпо И. К вопросу об утверждении Литовского Статута 1588 г.* Б.м., [1914]?). А па датах пад аўтографамі (але многія з іх – без пазначэння даты) – ад 1888 (Баброўскі, тое ж) да 1912 г. (*Харламповіч К. [Рец. На кн.:] Беднов В.А. Православная церковь в Польше и Литве (по “Volumina legit”). Екатеринбург, 1908. Казань, 1912*).

Да таго ж сярод гэтых 250 кніг намі былі выяўлены і кнігі з дароўнымі аўтографамі іншым людзям – асобам духоўнага звання, вучоным дзеячам асветы (“Преосвященнейшему Иосифу, бывшему Епископу Брестскому”, Сапунову А.П., Карнілаву І.П. і інш.). Гэта наводзіць на думку, што кнігі з бібліятэкі П.Жуковіча ў час прыёму ў нашы фонды (альбо ў фонды іншых бібліятэк, напрыклад, бібліятэкі універсітэта ці Беларускага вольна-эканамічнага таварыства¹⁴, а можа, іншага накіраванага) былі тэхнічна змешаны з іншымі кнігамі або калекцыямі. Таму і гаворку мы вялі толькі пра больш-менш пэўныя выданні, дароўныя надпісы або ўладальніцкія паметы на якіх гавораць пра тое, што перад намі кнігі з бібліятэкі прафесара Платона Жуковіча.

На адной з кніг з фонду аддзела беларускай літаратуры быў выяўлены і дароўны аўтограф самога П.Жуковіча – на яго ж кнізе *Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией (до 1609 г.)* [Вып. 1]. (СПб., 1901). Надпіс зроблены на тытульным лісце гэтай 600-старонкавай кнігі чорным чарнілам, лёгка, без націску: “Высокоуважаемому профессору Фёдору Герасимовичу Елеонскому от автора. 22 февраля 1901 г.” Шыфр кнігі – Ба 447, інв. № – 448. Гэта падарунак калегу: прафесар Еляонскі гэтаксама выкладаў у Пецябургскай духоўнай акадэміі¹⁵.

Застаецца дадаць, што ў час працы па выяўленню кніг з былой бібліятэкі прафесара П.Жуковіча па выніках росшукаў былі складзены: 1) дадатковая картатэка кніг з дароўнымі аўтографамі вучонаму; 2) бібліяграфія яго твораў (кніг, публікацый у перыядычных навуковых і царкоўных выданнях), якія на сённяшні дзень ёсць у наяўнасці ў фондах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі; 3) зводны каталог выяўленых кніг з бібліятэкі Платона Жуковіча (з апісаннем усіх правененцый); 4) спіс літаратуры пра жыццё і навуковую дзейнасць Платона Жуковіча. Былі ўдакладнены звесткі пра выяўленыя кнігі па бібліяграфічным паказальніку: *Сакольчык А.А. Дооктябрьская книга на русском языке о Белоруссии. Изд. 2-е, доп. и перераб. М., 1976*; па зводным каталогу *Книга Беларуси*. Упамінання пра некаторыя працы П.Жуковіча і

¹⁴ Скалабан В. Па ленінскаму дэкрэту // Мастацтва Беларусі. 1984. № 4. С. 11.

¹⁵ Пятидесятилетие Высочайше утвержденной комиссии по разбору и описанию архива Святейшего Синода, 1865–1915: Ист. записка. Пг., 1915. С. 433.

іншых аўтараў, пра якія тут гаварылася, у іх няма, хаця кнігі, тэматычна і па іншых параметрах добра “кляліся на матрыцу” гэтых паказальнікаў. Як было растлумачана старэйшымі супрацоўнікамі НББ падчас кансультацый, раней, па інструкцыі зверху, кнігі спецыфічна рэлігійнага зместу не браліся пад увагу або выдаляліся са складзеных бібліяграфічных спісаў.

Час збіраць кнігі...